

נדרשת פעולה מערכתית מקיפה

מיכל ברק*

אזרחים שמחויבים לדמוקרטיה הם המנוע של המשטר הדמוקרטי. ללא אזרחים דמוקרטים לא תהיה דמוקרטיה, שכן הם שמעניקים את הסמכות לרשויות השלטון, הם שמעשירים את הדיון הציבורי, הם שנותנים את הלגיטימציה לבתי המשפט. ביחסים בינם לבין עצמם, בין יחידים ובין קהילות האזרחים יוצרים את מסכת החיים הדמוקרטית הן במרחב הפרטי והן בזה הציבורי. כנס זה עניינו הכשרת אזרחי העתיד להיות בוגרים שמחויבים לדמוקרטיה, מאמינים בערכיה ומברכים על המורכבות הגלומה בה. אזרחים שמעריכים את הגיוון בחברה הישראלית ושואפים לשותפות בין קהילותיה. ככל חברה, גם מדינת ישראל פועלת כדי להכניס את תלמידיה בשערי החברה הדמוקרטית והמגוונת שאליה יצטרפו בבגרותם. כמו חברות רבות אחרות, גם החברה הישראלית מתלבטת איך לעשות זאת. בשונה ממדינות אחרות, ישראל היא דמוקרטיה צעירה שאין לה מסורת ותרבות דמוקרטיות ארוכות שנים.

תוך כדי ההכנות לכנס פגשתי אנשי חינוך ממגוון רחב של קבוצות בחברה הישראלית: מורים, מנהלים, עובדים בארגוני החברה האזרחית ועובדי משרד החינוך והרשויות המקומיות. שמעתי מהם דאגה כנה ועמוקה על שבתי הספר שלנו אינם עושים די כדי לחנך את אזרחי העתיד להיות אזרחים דמוקרטים. שמעתי שערכים דמוקרטיים שוב אינם נחלת הכלל, אלא חלק מהמחלוקות הפוליטיות, הלאומיות והמפלגתיות המפלגות את החברה הישראלית.

אנשי חינוך בבתי הספר הערביים שחרדים לגורל הדמוקרטיה הישראלית סיפרו על הקושי לחנך את בני הנוער להאמין בשיטה הדמוקרטית כשמציאות חיהם היא של חוסר שוויון וחוסר כבוד. בני נוער אלו חשים לא אחת ניכור ממוסדות המדינה - שמגדירה עצמה מדינה יהודית ומתייחסת אליהם כאל זרים ולא רצויים - ואינם מאמינים בערכי הדמוקרטיה. אנשי חינוך בבתי הספר הממלכתיים-דתיים שחרדים אף הם לגורל הדמוקרטיה הישראלית סיפרו כי אחרי רצח רבין הורחקה קהילתם מהדמוקרטיה, שהם חשים שתויגו כלא-דמוקרטים. אחדים איבדו אמון בדמוקרטיה בעקבות ההתנתקות, וגם הנוער חש מנותק מערכים דמוקרטיים. בשל כל אלה בישיבות ובאולפנות קשה לעסוק בערכים דמוקרטיים. זאת ועוד, הדמוקרטיה כמו שהיא מוצגת בספרי הלימוד היא דמוקרטיה ליברלית, שמדגישה את זכויות האדם ולכן אינה מתאימה להשקפת העולם הדתית שלאורה הם מחנכים: השקפת עולם שבה השייכות לקהילה חשובה מהפרט.

אנשי חינוך בבתי ספר חרדים סיפרו על קהילה שאף שהיא מאדירה את המחלוקת, חרדה מפני ערעור על סמכות ומפני חשיבה ביקורתית באופן שמונע אותה מלעסוק בערכים דמוקרטיים. ובבתי הספר הממלכתיים היהודיים-חילוניים סיפרו אנשי החינוך על פחד ועל היעדר מבט מערכתית. הם חוששים מלעסוק בערכים כגון שוויון בין בני אדם והגנה על המיעוט מפני הרוב, שכן התלמידים עלולים להשמיע אמירות שהם כמחנכים לא ידעו איך להתמודד עמן; הם חוששים מאובדן שליטה; חוששים מהורים זועמים שסבורים שהדמוקרטיה היא שמאלנית ולכן אסור לעסוק בה במערכת חינוך ממלכתית; חוששים שלא יזכו לתמיכתו של משרד החינוך כי אין קריאה ברורה לחנך לערכים דמוקרטיים. הם סבורים שהמשימה לחנך את הנוער להיות גאה

---

* מיכל ברק, מנהלת התוכן בפורום דב לאוטמן למדיניות החינוך

במורשתו היהודית ובהותו הלאומית-ציונית איננה מתיישבת בהכרח עם ערכים דמוקרטיים, ויש להעדיף אותה על פניהם.

במהלך ההכנות לכנס למדתי כי אנשי חינוך רבים חרדים מגילויים של אלימות ושנאת האחר שנשמעים בבתי הספר. הם תוהים כיצד עליהם לחנך את הנוער לסובלנות ולקבלת האחר שעה שבני נוער אלו אינם מכירים ילדים בני גילם מהקבוצות האחרות ואינם נפגשים עמם. יהודי אינו יודע דבר על אורחות חייו של הערבי, חילוני אינו מכיר ואינו מבין את תפיסת עולמו של החרדי. ממנהלים שכינסנו שמענו כי חילונים מפחדים מדתיים, מפחדים מחרדים, מפחדים מערבים, מפחדים מעובדים זרים, מפחדים מהמואמים, מפחדים משחורים, מפחדים מעולים, מפחדים מפליטים, מפחדים מוותיקים. ואלה רק החילונים. הדתיים מפחדים מחילונים, מפחדים מחרדים, מפחדים מערבים, מפחדים מעובדים זרים וכך הלאה והלאה, מעגלים של פחד שמבוסס על בורות ומזין שנאה. האלימות וביטוייה הולכים ומתחזקים עד שהם נעשים כמעט לגיטימיים ומאיימים על כל אחד ואחת מאתנו כשייכים לקבוצת מיעוט כלשהי.

מדינת ישראל מעולם לא לקחה אחריות לטפל בנגע שפשה בה, והאלימות ושנאת האחר הם תוצאה של הזנחה ארוכת שנים בשדה החינוך, באכיפה ובשיח הציבורי. לא נעשה די למען הכרה עמוקה בכבוד האדם באשר הוא אדם, למען התייחסות שוויונית לאזרחות הישראלית, הכלה של מגוון נקודות המבט בחברה הישראלית, הפנמת ערכי הדמוקרטיה וזכויות האדם.

זו מציאות של משבר, והיא מחייבת קריאה ברורה ונוקבת לסדר יום חינוכי דמוקרטי שמקדם שותפות בין קהילות החברה. בכל בתי הספר יש להציב את החינוך לערכים דמוקרטיים כבסיס משותף שאינו נתון במחלוקת, אבל כל בית ספר וכל קהילה יתאימו את הדיון לדרך, למסורת ולשפה השגורים אצלם. כך נדרשת התאמה של הערכים הדמוקרטיים לשפתם של הישיבה הדתית, הסמינר החרדי ובית הספר הערבי. אסור להתעלם מן ההבדלים, אך אסור לאפשר ניכור מערכי הדמוקרטיה, שהיא המסד המאפשר לכולנו שותפות במדינה.

בבתי הספר בישראל יש אין-ספור דוגמאות לעשייה חינוכית משמעותית. מנהלים ומורים משקיעים מחשבה ומשאבים ופועלים להפגיש בין בני נוער מקהילות שונות, ללמד על מגוון הקבוצות בחברה הישראלית, לצאת למסעות ולטיולים להכרת החברה הישראלית על גווניה, ולהתמודדות עם השנאה ועם הפחד. ארגוני החברה האזרחית פועלים בתקציב מוגבל, אבל הם מציעים לבתי ספר מגוון תכניות חינוך שמטרתן העמקת המחויבות לערכים דמוקרטיים, חיבור בין הדמוקרטיה למקורות היהדות והיכרות עם השונה ועם הזר. גם במשרד החינוך וברשויות המקומיות רבים פועלים לקידום המטרות האלה. מדובר באנשי חינוך אמיצים מכל שדרות המערכת שיוזמים ומחפשים דרכים להפוך את החינוך לערכים דמוקרטיים ולשותפות בין הקהילות לנושא מרכזי שעומד בראש סדר היום החינוכי בישראל. ואולם בסופו של דבר מדובר באוסף פעולות שחסרה בו ראייה מערכתית ושלמה.

הדיון בכנס הזה מבקש ללמוד מניסיונם של אנשי החינוך הרבים האלה. נבחן כיצד אפשר להפוך את עשייתם החינוכית לנחלת הכלל, לפעולה מערכתית ומקיפה. מה נדרש כדי שכל בתי הספר יוכלו להתחבר לערכים דמוקרטיים וכיצד אפשר להתגבר על החסמים ועל החששות הרבים? כיצד לשדר מסר אחיד אבל לאפשר התאמה וגיוון?

כדי להתמודד עם שנאת האחר על מערכת החינוך לזמן לכל תלמיד, מורה ופרח הוראה מפגשים משמעותיים עם עמיתיהם מהקהילות האחרות. יש מגוון רחב של דרכים למוסס את חומות הפרדה בין הקהילות בחברה הישראלית, ונדרשת יוזמה מערכתית מקיפה בכיוון זה.

מפגש משמעותי הוא בעיניי כזה שיש בו לא רק היכרות ואמפתיה, אלא מתן לגיטימציה ברורה למגוון רחב של זהויות ישראליות: תלמידים שהם ישראלים חרדים, מורים שהם ישראלים פלסטינים ופרחי הוראה שהם ישראלים רוסים. יתרה מזאת, נדרש להציג חזון, אופק חיובי ורצוי לשאוף אליו. זהו אופק של חיים במשותף של כל הקהילות והגוונים בחברה הישראלית, ומשמעותו עידוד השאיפה להכיר את בני הקהילות האחרות, את נקודת מבטם, ועידוד לחוש אמפתיה לכאבם. זהו חזון שלפיו חברה רב-תרבותית ומגוונת היא מקור לעושר ולגאוה, והדמוקרטיה היא העוגן להגשמת החיים המשותפים.

תכניות הלימודים במערכת החינוך נמנעות מכל מה שנחשד בפוליטיות. כתוצאה מכך תלמידינו בורים בנושאים שעל סדר היום הציבורי, ומורינו חוששים מלדון בסוגיות הבערות להם. יש לשנות את תכנית הלימודים ולהוסיף דיון אמיץ וגלוי בנושאים כמו היחסים בין מזרחים ואשכנזים, הסכסוך הישראלי-פלסטיני, פמיניזם, מדיניות כלכלית וחברתית ועוד. עלינו לוודא שבוגרי מערכת החינוך הישראלית לא יסבלו מבורות בכל הנוגע למציאות חייהם. כמו כן יש להוסיף תכנים של ערכי הדמוקרטיה למן גיל הגן ועד סיום התיכון ולשלבם בתכנית הלימודים, בטקסים, באורחות החיים של בית הספר, בטיולים ובספורט.

כשיצאתי לדרך שאלתי את עצמי אם במציאות הישראלית המורכבת והשסועה אפשר להניח על כתפיהם של מורים ומנהלים את המשימה של הצלת הדמוקרטיה. פגשתי אנשי חינוך רבים שעשו מעשה ולקחו עליהם את המשימה בתחושה של שליחות עמוקה. על מערכת החינוך והממשלה להתייצב מאחוריהם. כדי להפיג את החשש ולהתמודד עם החסמים של מחנכים בבתי הספר הממלכתיים, הממלכתיים-דתיים, דוברי הערבית והחרדים – חיוני שמערכת החינוך תשדר מסר ברור, תתמוך בעשייה חינוכית זו ותעודד ותמריץ את העוסקים בדבר.